

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы – 7 ақпан. – 2001.
 2. Аканова, Д. Х. Қазақ тілін оқыту әдістемесі / Д. Х. Аканова, А. М. Алдашева. – Алматы. – 2002.
 3. Тұрғымбаева, Э. Студенттердің танымдық қызығушылығын арттыру проблемалары / Э. Тұрғымбаева // Қазақстан жоғары мектебі. – 2009. – № 1. – 23-25 б.
 4. Оразбаева, Ф. Ш. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі : Оқу құралы / Ф. Ш. Оразбаева – Алматы : Жоғары мектебі. – 2000.
- ӨОЖ: 808/574/

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІН РИТОРИКАЛЫҚ
МӘДЕНИЕТКЕ БАУЛУДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

А. С. Қыдыршаев, педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

Мақалада риторикалық мәдениетті жұмысты ете білген студенттің рухани тұлға әрі жарқын индивид ретінде қалыптасарына барлау жасалады. Жоғары оқу орны студенттерін риторикалық мәдениетке баулудың практикалық мәселелері қамтылады.

В статье поднимаются вопросы становления студента как личности и индивида, умеющего работать риторически грамотно. Также рассматриваются практические проблемы привлечения студентов высшего учебного заведения к культуре риторического общения.

The questions of student's becoming as a person and individuals able to work rhetorically literately are arised in the article. Practical problems of high school students' involving in culture of rhetorical communication are considered as well.

Риторикалық мәдениет бағалау-бағдарлау бағытындағы сөйлеу әрекетін айқындайды. Ал риторикалық мәдениетті өз бойына ұялата білген студент рухани тұлға және айқын да жарқын индивидтік қалыпта көрінері даусыз. Демек, риторикалық мәдениетті, біліктілікті қалыптастыру – бұл тек оқытудағы бір ғана бағыт емес, сонымен бірге, өзге де оқыту пәндеріне әсер ету құралы да, интеллектуалдық және эмоционалдық тұрғыда жетіле дамудың тиімділігін қамтамасыз ететін, студенттің әлеуметтік тұрғыда бейімделуінің тиімді жүруіне бірден-бір қажетті алғы шарт [1, 5-б.]. Осы іспеттес тұжырымдарға сүйене келе, жоғары оқу орны студенттерін риторикалық мәдениетке баулуға септесер бір шоғыр тәжірибелік түйіндерді ұсынуды жөн көрдік. Бұл бір жағынан, эдвайзер-тәлімгерлер ісінің ақырғы нәтижелерінің бірі де.

1. Студенттердің шешендіктану /риторика/ ғылымы туралы түсінігінің болуы. Бұл орайда ел ішіндегі ежелгі аңыз-әңгімеге сүйене ой түюге болар еді. Мәселен, шаршап-шалдығып келе жатқан жолаушы бір дәу тастың түбіне тыныстауға кідіреді. Оның жанынан үйіле тастар тиелген ауыр қол арбаны мықшындай итерген жұмысшы өтіп бара жатады.

– Әй, мейірімді адам, сен не істеп жүрсің? – деп сұрайды одан жолаушы.

– Көрмей тұрмысың, менің есім кетіп, сілем қатып ауыр қол арбаны сүйреп келе жатырғанымды, – деп жақтырмай жауап қатады ол.

Бір кезде тап сондай ауыр жүк тиелген қол арбаны сүйреткен екінші жұмысшы өтеді. Жолаушы оған да алдыңғы сауалын қояды. Ол:

– Осы жұмыс арқылы отбасыма және өзіме күнделікті нәпақамды табамын, – дейді.

Жолаушы үшінші жұмысшыға да осы сауалды қояды:

– Қайырымды адам, сен не істеп жүрсің?

Үшінші жұмысшы тоқтап, маңдайындағы терді қолғабымен сүртіп, сәл кідіреді де, жүзіндегі шуақты жымысты қалпымен алдыңғы алаңдағы қабырғасы қаланып жатқан келешекте тұрғызылмақ ғимарат орнын қолымен көрсете келе:

– Мен мына ғажайып сарайды салып жатырмын, – деп жауап береді.

Демек, кез келген затты, құбылысты, іс-әрекетті әр қилы анықтауға, сипаттауға болады. Сол сияқты шешендіктану ғылымын да әртүрлі сипатта айқындауға әбден болар еді. Оған мысал жеткілікті [2, 244-б.].

Қысқасы, риториканы (*грек тілінде «сөйлеймін» деген мағынада*) сөздің көмегі арқылы сендіре білу шеберлігі тұрғысында түсінуге тиіспіз. Бұл ретте «риторика» /шешендіктану/; «шешендік»; «ауызша сөйлеу шеберлігі»; «шешендік өнер» ұғымдары синонимдес. Демек, өнердің ең алды – сөз өнері. Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын, сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге, таныстыруға болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді (*Ахмет Байтұрсынұлы*).

2. *Шешендіктанудың негізгі нысаны мен міндеттерін білу.* Сөз де – кілт, көңіл құлпын ашады (*Мақал*). Сағди ғұлама айтқандай, адамның хайуанаттан артықшылығы – тілі. Ал оны орынды қолдана алмаған адам хайуаннан бетер екендігін сезгенде, жүрек шаншиды. Ал шешендік өнерге жаңа ден қойып жүрген студент атаулы мақсаты жеңілрек, бар болғаны аудиторияны ойланту, не өз пікірін тексеру, не проблеманы көтеру ғана, т.б. Яғни, мақсат биігінен көріну үшін белгілі бір міндеттер шешім табуы тиіс. Олар мыналар: *рухтандыру; сілкіндіру; дәлелдеу; сендіру; түсіндіру; тіл табыса білу; әсер ету; сенуге мәжбүрлеу; толғандыру; үгіттеу; ұсыну; ояту; ой бөлісу.* Сондай-ақ, бұл ретте *Жиренише шешеннің «Жігітке бірінші – білім, екінші – ғылым, үшінші – ұғым керек»* деген сөзіне назар аудару жөн [2, 244-б.].

3. *Өз әңгімешілдігімізді бағдарлай білу.* Бұл орайда әрқайсысымыз жақсы сөйлеудің жай ғана естіртіп жақсы ойлау екендігін білгеніміз артық емес. Ендеше, студент назарына ұсынар кешенді тренингтердің орны бөлек. *Мәселен, «Біз әңгімешіміз бе?» тренингі. Мақсаты.* Өз әңгімешілдігіңнің қандай деңгейде екенін білу /Мен әңгімені шебер айтып жеткізе білемін бе, мені қалай тыңдайды?/ *Даярлық.* Қатысушылар алдын-ала үйге берілген тапсырмаларды орындайды. *Кеңес.* Оқиғаларды жаза отырып, мәтінді редакциялау, оны жаттап алу; ауызша сөйлеген сөздің қанша уақытты аларын секундомер арқылы өлшеу; айтар әңгіменді айна алдында тұрып әзірлеу. *Жағдай.* Уақыт шектеулі, сізге әңгіме айтуға 1-1,5 минут беріледі. *Тапсырма.* Өз пікіріңізді қорғап қалуға тура келген бір тұрмыси жағдаятты қысқаша сипаттап жазу. Сен қандай аргументтерді қолдандың? Қолжазбаны қолданбай-ақ осы жағдайды баяндап бер. *Тренинг барысы.* Қатысушылардың бәрі де айнала отырып, өз тарихын әңгімелейді /Бір әңгіме тарихына үңіл/. **Үлгісі (Студент әңгімесі):** *Менің өмір жолымда өз пікірімді қорғап қалуға қатысты жағдаяттар көптеп кездесті. Сондай өмірлік маңызды жағдаяттың бірі ата-аналарыма байланысты. Олар маған өмір сүруді үйреткісі келді. Әрине, олардың өмірлік тәжірибесі менен анағұрлым басым да. Әрі олардың маған жамандық ойламайтынын да жақсы білемін. Десек те, бұл ретте менің өзіндік аргументтерім де жоқ емес. Әркімнің өмірі өзінше өрілмек, ендеше оны әрқайсымыз өз ақылымызбен жүріп өтуіміз керек деп білемін. Әрине, кейбір тұста өзгенің де пікірін тыңдау артық емес, десек те түйінді өзің жасауға тура келеді. Қателік жіберсек, өз қателігіміз болғанға не жетсін. Ілгеріде бұл өз қателігіңнен үйрену, кейін ондайға жол бермеу үшін де керек. Ал енді өзімнің іс-әрекетіме сенімді болсам, оны неге жүзеге асыруға ұмтылмасқа. Бұл жолда қателік жіберсем де, оған ешкімді кінәламаймын, себебі қателік өзімнен. Өмір де адамға осы үшін берілген. Өмір сүрудің өзі қателесу мен қателіктен үйренуден тұрмақ. Рефлексия. Кімнің (қайсымыздың) әңгімесі саған көбірек ұнады? Неліктен? Сеніңше, кімді көбірек тыңдады деп ойлайсың? Әңгіме саған несімен тартымды болды? Өзің айтқан әңгімеге ризасың ба?*

4. *Ұжымдық ізденіс үлгісі /Конфуций ойының астары неде?/. «Адамдардың мені түсінбегеніне емес, оларды өзімнің түсінбегеніме налимын».* Мақсаты: Өзара ақылдаса отырып, жоғарғы тұжырымды түйіндеудегі Конфуций /Куңзы/ (б.д.д. 561-469 ж.ж.) ойының астары неде екендігіне жауап табу. Осыған дейінгі жинақталған өзіндік тәжірибемізге сүйене келе, аталмыш фразаның грамматикалық және логикалық құрылымын ескере отырып, авторды сынау тұрғысында емес, қайта ұжымдық тұрғыда ізденіс үлгісін танытып, аталмыш нақыл сөздің астарлы мағынасының өзегін айқындап көрелік. *Талдау-пайымдаудың бір нұсқасы төмендегіше болмақ.* Ең алдымен ұсынылып отырған афоризмнің күшті және әлсіз тұстарын

табу жөн. Бұл кейін нақыл сөз дәйегімен қаруланып, әлсіз де солқылдақ тұстарды кері ысырып отыру үшін қажет. Топ мүшелерінің барлығы даяр болысымен (даярлық уақыты – 5 минут) талдауға кезек беріледі /Әркімге берілетін сөз сөйлеу уақыты – 1-1,5 минут/. Уақытты үнемдей білген жөн: ой қайталауға жол бермеу, тың ойларды екшей ұсыну, жинақтау тиімді.

Әрине, ұлы ойшылмен сөз таластыру жеңіл шаруа емес, сондай-ақ айтылған түйіннің тұңғығына терең бойлау да оңай дүние бола қоймас. Таңқаларлығы, қаншама ғасырларды артқа тастаса да, ежелгі қытай философының түйінді тұжырымы өз өзектілігін бүгінгі кезеңге дейін сақтай алған. Кім біледі, бұл нақылдың мағынасы бүгінгі біздің қабылдауымыздай болмас. Бір кезде Конфуций осы фразаны айта отырып, мүлдем басқа ойды меңзеген шығар. Қысқасы, ұсынылған нақылдың мағынасы туралы пікірлердің бір жақты болуы мүмкін емес. Десек те, аталмыш нақыл сөздің бір талдамасы, яғни адамға белгілі бір нәрсе туралы айтарда одан өзінің не талап етерін, не қалайтынын туралы түсіндіруге тырысу маңыздырақ дегенді аңғартады. Бұл – логика заңдарына сүйене отырып, тыңдаушының ойлау деңгейіне жақындауға тырыса түсіндіру деген сөз. Мәселен, маған формула іспеттес ұғымның мәнін дидарласушыма талдай түсіндіру ұнайды. Өкінішке орай, барлық жағдайда бұлай болуы мүмкін емес, себебі көп тұста адамдар бірін-бірі түсінбейді не түсінгісі келмейді. Біздіңше, Конфуций осы тұрғыда ой өрген. Өзінді түсінгісі келмейтін адамдармен тілдесу сәтіндегі мәселенің барлық қырларының тиімді шешім табуы тек өзімізге ғана байланысты еместігін аңғартады. Сондықтан да оған көп нали беруге болмас. Егер де сен дидарласушының пайымдамаларын түсінбесең, онда сен ол сияқты ойлау деңгейіне әлі жетпеуің де мүмкін ғой. Әрине, бұл ойланарлық жағдай. Сондай-ақ, бұл қарым-қатынас мәдениетінде жаңа биік шыңдарды бағындыруға да құлшындырмақ. Демек, адам баласы әркез өз бетімен білім қорын толықтырумен айналысуы тиіс. Демек, өзгені түсіну үшін, тек терең білімділік, білімпаздық, ойлау деңгейінің биіктігі ғана маңызды емес, сондай-ақ дидарласушына назар аударатын отырып, оны жан дүниесімен түсінуге тырысу, таза адами сергектікпен сезіну де қажет-ақ. Мүмкін Конфуций адамдарды түсінбей қалған тұстарында өз бойындағы жоғарғы аталған адами қасиеттердің кемшін соққанын байқаймын дегенді айтқысы келген болар. Сөзсіз, адамдардың бір-бірін ұғысуы үшін, білімдарлықтан бір де кем түспес аталған қасиеттердің болмауы кім-кімді де налытпай қоймайды. Бұл ретте ұжымдық талқылау кезінде туындаған өз пікіріңді жазып отыру тиімді.

Анологиялық тапсырма. «Адам санасына ой атаулы сезім қақпалары арқылы еңбек» деген Гельвеций тұжырымын талдап көріңіз. Өз пікіріңізді жазыңыз. Бұл жаттығудың негізгі көздер мақсатын айқындап, жазбаша қағазға түсіріңіз.

5. *Қарым-қатынас үрдісіндегі философиялық шындыққа жақындау мақсатындағы қысқаша сөз сөйлеу /Қанатты сөздерге үңілсек/*. Шешендіктану бойынша алған біліміңмен, өзіндік өмірлік бар тәжірбиенді іске қоса отырып, ұсынылған қай қанатты сөз өзімізге жақынырақ екенін анықтап көрелік. Нәтижесінде ұсынылған үш толғаныстың қайсысы мейлінше әділрек екенін өз сөзімізбен дәлелдеу тиімді болар еді. 1. Жақсылық жасауға асығыңыз! 2. «Жақсылық жасамасаң, жамандық көрмес едің»; 3. «Жақсылық жаса да, оны суға лақтыр» (шығыс нақылы). *Даярлық барысы*. Әрқайсысы өзіндік пайымдамаларының төңірегінде біріккен үш топқа жіктелген пікірлестеріңді тапқайсың. «Шабуылға» қатысушылар назарына ұсыну үшін өз пікірлеріңді жақтау мақсатында қандай ұжымдық дәйектер ұсынатындарыңды өзара топшілік талқылап алғайсыз /даярлыққа 5 мин/. Өз шешендеріңді анықтап, «үш тұғырды» (*этос, лотос, пафос*) ескере отырып, қысқаша сөз сөйлеуге алдын ала әзірленіңдер /әзірлікке 3 мин/.

Миға шабуыл. Сөз сөйлеу реті анықталғаннан кейін әрбір топқа өздерінің қысқа сөздерін сөйлеуге кезек беріледі, сондай-ақ олардың әрқайсысы оппоненттерінің сауалдарына жауап қайтаруы тиіс.

Жеке талдау. Топ таратылады. Аудиторияда толық тыныштық сақталып, әрбір қатысушы парақ қағазға жоғарғы үш қанатты сөздің қай философиялық мағынасын қабылдауға бейім және неліктен екендігін жазады. *Жауаптардың нұсқалары төмендегіше: Әрдайым жақсылық жасауымыз керек, оның үнемі тез жасалуы өте орынды. Себебі әлемде қаншама зұлымдықтар мен жағымсыз эмоциялар жинақталған десеңізші; Қолдан ештеңе жасаудың қажеті жоқ, себебі өмірде бәрі де табиғи үйлесімді /гормониялы/ тұрғыда келетініне сенімдімін. Жақсылық әркезде бар, сондықтан оны арнайы жасаудың қажеті*

жоқ. Жақсылық пен жамандық өзінен-өзі теңесе келіп отырады; Жақсылық жасағың келсе, жаса, бірақ оны жарнамалап, оған акцент берме, қайта «суға лақтыр»... Жүзіп шықса, біреуге керек болғаны, тұншығып жатса, онда оның біреуге жақсылық болып сіңбегені.

Қорытындысын шығару. Жүргізуші жауап жазылған топшамаларды үш бөлікке бөле отырып, жұмыс нәтижесін хабарлайды. Ұсынылған пайымдамалардың қайсысының қолдаушылары, пікірлестері көбірек болса, сол топ – жеңімпаз. Тренинг жөнінде қатысушылардың пікірлерін жинақтай келе, жүргізуші пікіралмасуды түйіндейді. Тренингке қатысушылар өз кезегінде алған әсерлерін бөлісе отырып, нені түсінгендері, неге көздері жеткендері, өздері үшін қандай ашылыс болғандығы туралы әңгімелейді. *Қысқасы*, бұл іспеттес тиімді жасалған миға шабуылдау үдерісі логикамен, философиямен, психологиямен, әдебиетпен байланысты және әр тұлға бойында жоғары риторикалық мәдениетті қалыптастыруға сеп.

6. *Сөз сөйлеу сынағы /Алгоритмді бағындыру жолында/. Үлгі.* Сәлеметсіздер ме, қадірлі қауым! Бүгінгі күні Сіздерді көргеніме қуаныштымын. Бүгін мен сіздерге – ежелден бергі досымыз – сөз «*қоқырсықтары*» туралы айтпақшымын. Әрине, мәселе қала көшелерін бүлдіріп жатқан қоқырсықтар емес, біздің сөйлеген сөзіміздегі басы артық «*қоқырсықтар*» туралы болмақ. Біздің тілдік қарым-қатынасымыздағы «*қоқырсықтар*» – «*паразит сөздер*» жиынтығы. Бұлар айтар сөзімізді көп сөзді етіп, мейлінше түсініксіз әрі сұрықсыз қалыпта танытады. Күнделікті өмірде, мәселен, осы топқа енетін «*бұл*», «*әлгі*», «*иә*», «*жаңағы*», «*а-а-а*», «*не*», «*нетіп*», «*сондай-ақ*» секілді тағы басқа сөздерді айта аламыз. Көбіне-көп біз бұл іспеттес сөздердің ауызымыздан қалай шығып кеткенін, айтар әңгімеміздің бөлінбес бір бөлігі ретінде қолданылатынын байқамай да қаламыз. Бұл іспеттес паразит сөздердің айтылар ойдың мағынасын солғындатып, көмескілендіріп те жіберерін байқау қиын емес. Нәтижеде біз бір-бірімізді түсінуден қалып, өзара қарым-қатынасқа риза болмаушылыққа, ұғыспаушылыққа дейін баруымыз әбден мүмкін. Тіпті, «осы адам таза да сауатты, бірегей мөлдір сөйлейді» дегенде де, кей тұста одан көңіліміз қалуы ғажап емес. Өкінішке орай, бүгінде теледидар арқылы да құлағымызды жарып жіберерліктей дөрекі дауыс тондарын естіп жатамыз. Естіген құлақта жазық жоқ деген. Кейде көше бойында ұшырасқан адамдар белгілі бір жерге қалай баруды сұрап жатады. Бұл шамамен мынадай үлгіге саяды: – *Әлгі ... Қалай еді ... Кешіріңіз ... Сіз ... әлгі ... қалай ... баратынын айтып жібермейсіз бе, әлгі ... қалай еді, әлгі бар ғой, ... эээм ... иә ... Медколледжге ... ?*

Бұл секілді адамдарды іштей аяйсың, мүмкіндігінше бұндайларға жолағың да келмейді. Мен сіздерге: «Бір-біріңмен адамша сөйлесе білгейсіңдер!» Тіліңізді уақытылы қоқырсықтан тазартуды ұмытпағайсыңдар!» – дер едім.

Әлгі ... Кім еді ... Әлгі ... Ол бізбен сөйлесуде, біз оны түсінгіміз келеді! ... Ал біздің арамызда түсінбестік кеңістігі пайда болып үлгерді.

Сөйлеу мақсаты: Сөзіміздегі қоқырсық сөздер мен тіркестердің зияны туралы айту. *Сөз сөйлеу сынағының құрылымы:* Сәлемдесу. Сөйлер сөз мақсатын айту: «Сөйлеу тіліміздегі қоқырсық сөздер туралы» баяндау. Тілдік қатынастағы қоқырсық сөздер, олардың зияны. Қоқырсық сөздерге мысал келтіру. Қала көшелерінде кездесер бір диалог үлгісі. Қоқырсықты тазалауға кеңес. *Еске!* Сөз құрылымында белгілі бір ой қайталанып келген тұста жаңа ақпараттармен толықтыра ұсыну дұрыс.

7. *Даяр сөзді талдау «Даналық жұғыстылығы».* Адамдармен дидарласа келіп, егер де біз бір-бірімізді тек тыңдап қана қоймай, айтылған сөздердің байыбына терең бойлай білсек, кез келген іс атаулыны оп-оңай, жеп-жеңіл әрі айқын да нақты шешкен болар едік-ау деген риторикалық сауалды өз-өзіме жиірек қоямын. Біз көбіне-көп өз пікірімізді айтып қалу үшін, сөз сөйлеп жатамыз, ал өзгені тыңдауға мүлдем даяр емеспіз. Сонымен қоса «*Одна голова хорошо, а две лучше*» деген орыс мақалының орындылығына күмән келтірмейміз. Сондықтан да, өз әріптестеріміздің назарына ешбір қосымша түсінік қоспастан ежелгі заманнан келе жатқан бір ой үзігін ұсынғым келеді. Әріптестеріміздің төменде берілген ой үзігінің астарына терең бойлай білеріне сенімдімін. *Ой үзігі: Көру үшін – қарау керек, Есту үшін – тыңдау керек. Тек өзіңді ғана емес.*

Ендігі кезекте «*Дзеннің 1001 тарихы*» атты кітабындағы бір аңыз желісін талдап көрелік. *Дзен – буддизм тармақшаларының бірі.* Бұл ілімді YІ ғасырдың соңында Қытайға Үндістаннан Бодхихарм есімді монах әкелген. Ол уақыт өте келе осы және бірнеше көршілес елдерге кең тарады. XII ғ. бұл ілім Жапонияға енеді. *Аталмыш ілім үндінің «медитация, пайымдау» деген сөзінен тараған.* Мұның мәні неде? *Дзен* избасарлары қасиетті мәтіндерге сүйенбестен, адамзат санасына бойлауды (ешбір қосымшаларсыз, мәселен, сөз, жазу көмегіне сүйенбей)

басты межеміз деп есептейді. Олардың мақсаты адамға қайталанбас жанын рахатқа бөлейтін, ерекше мейірлендіретін сәуле сыйлау. Мәселен, «Кеседегі шәй» тарихына үңілейік. Мэйдзи дәуірінде (1868-1912) өмір сүрген жапондық Дзен шебері Нан Ин өзінде Дзеннің не екенін білгісі келіп бас сұққан университет профессорын қабылдайды. Нан Ин оны шәй ішуге шақырады. Ол қонақтың кесесіне шәйды толтыра құяды да, одан әрі кідірместен құя түседі. Кесенің толуын бақылап отырған профессор одан әрі шыдай алмай: «Кеселық толды, енді оған сыймайды ғой!» – дейді. Сол мезетте Нан Ин: «Осы кеседегі шәй секілді Сіз де өзіндік пікірге толысыз. Егер де Сіз өз кесенізді ең әуелі босатпасаңыз, мен Сізге Дзенді қалай көрсетемін, қалай ұғындырамын», – дейді. Бір де бір ойшыл есектің есек екендігі турасындағы шындықты есекке ұғындыра алмайды. Есектің қашан да есек боларын оның өзі ұғына алмақ емес. Демек, кім де кім тек өз идеяларымен ғана толық болса, ол ешқашан да нағыз ойшылды да, нағыз кедейді де естімейді. Жағдаятты тек өзара пікірталас арқылы шешуге болады, болмаса бұл ретте өзіндік мазмұнға ие өз пікіріңді ғана тықпалай берудің қажеті шамалы. Өзінді тыңдасын десең, өзін де тыңдауға даяр болғайсың. Тыңдай отырып, саған не айтқысы келгенін түсінуге тырысқайсың. Осындай жағдайдан кейін сені де ерекше ынта-ықыласпен тыңдарына күдіктенбей-ақ қой. Келіңіздер, тыңдайық әрі сөз мәніне, дыбыстау тонына үңілеміз. Мүмкін сенің сұрағыңа жауап әлдеқашан даяр да болар? Кесенді босатқайсың. Бұдан саған келер зиян жоқ.

Бұл туралы сіз қалай ойлайсыз? Өзіндік пікіріңізді білдіргеніңіз жөн. /Сөз мақсаты; құрылымы; сөз байлығы; бейнелілігі; мәлімет қорының деңгейі; сөз тезісі; тірек ұғымдар, т.б./.

Қадірлі әріптес! Төменде өзіңізді және студент шәкіртіңізді сынап көру мақсатындағы сөйленген сөзіңізді талдаудың бір үлгісін /үш ұпайлық өлшеммен/ ұсынууды жөн көрдік. Байқап көріңіз.

№	Сөйлеушінің аты-жөні													
	Талдау шарттары													
1.	Кіріспе мен қорытындының сәттілігі													
2.	Шешен тарапынан іріктеліп алынған мысалдардың тартымдылығы													
3.	Сөйлеу ырғағы мен дауыс тонының үйлесімділігі													
4.	Сөйлеу стилі мен тілін бағалау													
5.	Шешеннің регламентті ескеруі													
6.	Шешеннің мінбеде өзін-өзі ұстай білуі													
7.	Шешен сөзінің тартымдылығы, жағымдылығы													
8.	Сөйленген сөздің өзіндік ерекшелігі (Несімен ерекшеленеді?)													
9.	Сөйленген сөздегі негізгі айтылар ойдың түсініктілігі													
10.	Сөйленген сөздің (айтылған пікірдің) сенімділігі													
11.	Жалпы ұпай саны													

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. – 2010. – 14 желтоқсан.

2. Қыдыршаев, А. С. Жоғары оқу орны студенттерінің риторикалық мәдениетін қалыптастыру аспектілері / А. С. Қыдыршаев // Ғылым және білім. – 2010. – № 3. – 242-245 б.б.

К ВОПРОСУ О МЕСТЕ И РОЛИ ПРЕПОДАВАНИЯ РИТОРИКИ В ШКОЛЕ В ПОВЫШЕНИИ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДНЕГО ЗВЕНА

А. С. Кыдыршаев, доктор пед. наук, профессор, А. С. Муханбеткалиев

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана

Мақалада еліміздегі орта мектептерде шешендіктану /риторика/ пәнін оқыту негізінде оқушылардың сөйлеу мәдениетін артыру мәселесінің ерекшелігі тартылады. Аталмыш пәнді мектеп бағдарламасына енгізудің шәкірт әлеуетін артырары түйінделеді. Басты нысанаға эксперименттік зерттеу нәтижелері алынған.

В данной статье отражены особенности проблемы повышения речевой культуры учащихся на основе преподавания риторики в средних школах. Аргументируется мысль, что внедрение данной дисциплины в школьную программу способствует повышению общего потенциала учащихся. В основу статьи взяты результаты экспериментального исследования.

The particular problems of raising of students speech culture, based on the teaching of rhetoric in secondary schools are shown in the article. Thought argues that the introduction of the discipline in school curriculum enhances the overall capacity of students. This article is based on the results of the experimental study.

Язык – сложная система, частью разностороннего функционирования которой является воздействующая речь. Речевая деятельность – совокупный результат физиологических, умственных сил человека, необходимое условие существования и развития человеческого общества, важнейший элемент духовной культуры народа. Возрастающий интерес к языку сегодня связан с распространением образованности, ростом культуры, интенсификацией контактов. Расширяется сфера применения устной речи. Публичные выступления заставляют ораторов задумываться над своим произношением, стремиться к правильному оформлению речи. Всё более укрепляется в сознании людей то, что владение литературным языком составляет необходимый компонент образованности, интеллигентности.

Проблема культуры речи – одна из актуальнейших проблем современной лингвистики. Понятие культуры речи исходит из существующего в сознании человека представления о «речевом идеале», образце, в соответствии с которым должна строиться правильная речь, правильная с точки зрения её соответствия современным языковым нормам [1, с. 12].

Под культурой речи понимается владение нормами устного и письменного литературного языка, т. е. правилами произношения, грамматики и словоупотребления. Языковая норма складывается в реальной практике речевого общения, отрабатывается и закрепляется в общественном употреблении. Языковая норма зависит от языковой системы, ею определяется и изменяется в пределах допускаемых системой. Изменения языковой нормы могут произойти в результате изменений, происшедших в системе языка. Культура немыслима без речевого взаимодействия, одной из организующих сил которого выступает риторика.

Последние десятилетия ознаменовались весьма существенными изменениями в области среднего и высшего образования. Эти изменения коснулись как учебных программ по каждому предмету, так и целого набора учебных дисциплин в той или иной области знаний. Если говорить о школьном образовании, то здесь одним из наиболее значимых явлений стало введение риторики в систему школьных программ. Современные педагоги согласны с тем, что